

Pregledni znanstveni članak
UDK: 314.7-54.73(497.1)“199/200“

Izbjeglice – dvadeset godina poslije

VESNA IVANOVIĆ*

Sažetak

U radu se ukazuje na pojavu izbjeglica dvadeset godina nakon rata u bivšoj SFRJ kao na jednu od posljedica ratnih zbivanja. U historičnosti pristupa izdvojen je intenzitet, smjer djelovanja, kao i kvalitativne promjene ove kompleksne pojave.

Ključne riječi: izbjeglice, raseljene osobe, socijalna isključenost.

*

Vesna Ivanović, Centar za međunarodne studije, Zagreb

Razmatranje pitanja izbjeglica kao specifične društvene pojave u proteklom dvadestogodišnjem razdoblju sagledavat ću u vidu ostvarivanja jednog ljudskog svijeta u kojem čovjek vrijedi kao čovjek. Iako dvadeset godina nije predugo za sagledavanje određenog problema i njegove provjere u stručnoj i znanstvenoj javnosti, na neki je način uvriježeno shvaćanje da se izbjeglička pitanja sagledavaju u omjeru brojki koje objavljuju službene institucije i nevladine organizacije, a kako bi se njihovom analizom i usporedbom obratila pozornost na položaj izbjeglica na određenim područjima i u određenim državama, probleme s kojima se izbjeglice i sredine u kojima žive suočavaju te načine njihova rješavanja.

Tema izbjeglica dvadeset godina poslije već na samom početku razmatranja pokazuje složenost društvenih procesa i odnosa uzrokovanih uglavnom društvenim čimbenicima. Do jasnijeg razumijevanja događanja, uzroka, pojava, procesa i odnosa koji su obilježili razdoblje devedesetih godina prošlog stoljeća dolazi se i ispitivanjem užeg predmeta istraživanja. Izbjeglice kao uži predmet istraživanja jedna su od društvenih pojava izdvojena kao uzročni slijed popratnih ratnih zbivanja. Kao predmetna tema može se promatrati u uvjetovanosti s drugim pojavama, odnosno u uzajamnom uvjetovanju, kao i u usporednom sagledavanju u raznim vremenima i na raznim prostorima (primjerice za vrijeme Drugoga svjetskog rata na području Europe).

Za sagledavanje pitanja izbjeglica dvadeset godina nakon rata na područjima bivše SFRJ u prvom redu stječe se takav dojam da o zanimljivosti teme ne može biti govora, jednako kao i dojam da je sama tematika relevantna, na određen način još aktualna, a prema dostupnosti izvora pogodna za obradu. Dobra analiza podrazumijeva izbjegavanje nedosljednosti i proturječnosti, rasterećenost od osjećaja, predrasuda, pojedinačnih interesa i interesa skupine, što su bitni preduvjeti za objektivno razmatranje svake, tako i predmetne teme. Za razmatranje predmetne teme dvadeset godina od početka rata (koje su, između ostalog, obilježile i rijeke izbjeglica) i šesnaest godina od njegova završetka, neovisno o političkim, ideološkim, vjerskim, etničkim obilježjima i interesima, kao i dobnim, spolnim i obrazovnim, te podacima o ekonomski aktivnom stanovništvu, svakako su od koristi konkretna stručna i znanstvena istraživanja.

Hoće li kreativnost pojedinaca u unapređivanju dobrih odnosa u jednom kolektivu te ujedno unapređivanju dobrih odnosa između kolektiva uspjeti ili neće, može se prosuditi između ostalog i na temelju utjecaja koji konkretan skup i konkretan tekst budu imali na čitatelje kojima je i namjenjen.

Pojam izbjeglice

Pri razmatranju pojma izbjeglica uglavnom se prihvaća definicija prema Konvenciji o pravnom položaju izbjeglica iz 1951. godine – izbjeglica je svaka osoba koja se nalazi izvan zemlje čiji je državljanin, a zbog opravdanog straha od progona zbog rase, vjeroispovijesti, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj skupini ili zbog političkih uvjerenja te joj je onemogućeno da se koristi, ili se zbog straha ne želi koristiti, zaštitom te zemlje.¹ Prema *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* riječ *izbjeg* označava mjesto na koje se izbjegne,² a za riječ *izbjegnuti* (*izbjeći*), *izbjegnem*, *effugere*, *pobjegnuti* navodi se da je stara staroslavenska, ruski *избѣгнуть* i *избѣху*,³ ima značenje “pobjegnuti uopće”, “sačuvati se, spasiti se”. Riječ *izagnanik* označava “izagnana čovjeka”,⁴ a riječ *izagnanstvo* stanje onoga koji je izagnan.

1

Tekst Konvencije: *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori i drugi sporazumi*, br. 7, 1960., *Narodne novine – Međunarodni ugovori*, br. 12, 1993. Dokument u Lapaš Davorin (2008: 95-123), *Međunarodno pravna zaštita izbjeglica*, Zagreb, Hrvatski pravni centar

Pojam izbjeglica obrađivala sam u radu na temu “Izbjeglice novi svjetski pokret, Regionalni razvoj – afirmiranje povratka?” na skupu “Izbjeglice, raseljena lica i emigranti na području bivše Jugoslavije u 20. veku”, održanom 27. i 28. studenog 2008. godine u Sremskoj Kamenici. U tom radu izdvojila sam da definicija pojma izbjeglice zasluhuje redefiniranje prema vremenskom kriteriju i odrednici voljnosti (nužda, prisila), zbog definiranja vremenskog kriterija (“dogadaji nastali prije 1. siječnja 1951. godine”), koji se odnose na okolnosti iz Drugog svjetskog rata. Nisam navela da vremensko i geografsko ograničenje otklanja *Protokol o pravnom položaju izbjeglica* usvojen 1967. godine (*Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori i drugi sporazumi*, br. 15, 1967., i *Narodne novine – Međunarodni ugovori*, br. 12, 1993.).

2

U objašnjenju se navodi da “u knizi pisanoj crkvenijem jezikom (sa starijim oblikom *izbēgъ*), a između rječnika u Daničićevu (*izbēgъ*, ‘refugium’). “Primi car Ostrǎvicu i pleni do Smedereva izbegъ omolsky”), dok je “u naše vrijeme u Šulekovu rječniku: *ausflucht*”, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, obrađuje P. Budmani, Zagreb 1892. – 1897, dio IV., str. 137-138

3

Prema rječniku Bellinu (izbjegnuti iz čigovih ruka...), u Sutlićevu (izbjegnuti... izbjeći), u Vukovu (izbjenuti i izbjeći), u Daničićevu (izbēgnuti).

4

Prema Mišaljinu (izagnati, istirati, ‘pello, expello, depello, exturbo, extrudo, ejicio, discutio, dispello’; izagnati iz grada, prognati, ‘relego, ablego, amando, mittere, pellere, ejicere in exilium’; izgnati iz zemlje, iz mede, iz hatara ‘extermino’; izagnati žedu, ugasiti žedu ‘pellere sitim, explere sitim’), u Belinu (izagnati, izgonir, ‘cacciare, scacciare, mandar via’, ejicio, izgnati...) u Voltižjinu (izgnati, izagnavam, izagnan, ‘discacciare, spinger fuori, bandire’, ‘ausjagen, verbannen’), u Sutlićevu (izagnati), u Vukovu: izagnati, izagnan, izgnan, u Daničićevu izgnati. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio IV., 1892. – 1897., str. 116-117

Potječe od osnove *izagn (gnati)*.⁵

Prema *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku* riječ *izbjeći* znači skloniti se od čega opasnog, odnosno ne željeti imati s kim kakav odnos, ukloniti se (izbjeći susret, izbjeći sukob, izbjeći sudar, izbjeći rulji), a riječ *izbjeglica* označava onoga koji je izbjegao iz svoje domovine ili iz stalnog prebivališta.⁶ Prema *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* riječ *prognanik* označava onoga koji je prognan, *prognanstvo* znači isto što i prognanište, "staće u kojem se nalazi prognanik", a riječ *prognati* znači pognati, potjerati, protjerati, otjerati, odagnati, izugnati.⁷ Prema *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku* riječ *prognanik* označava onoga koji je prognan, koji se nalazi u prognanstvu, izgnanstvu (u Domovinskom ratu osoba prognana iz jednog dijela u drugi dio RH), a riječ *prognati* – nasilno koga preseliti prema naredbi vlasti, prema presudi suda i slično u neki kraj ili mjesto (prognati u Sibir), otjerati iz zemlje, kraja ili mjesta, izgnati.⁸ *The Oxford English Dictionary* navodi da riječ *izbjeglica (refugee [refiʊdʒi], refuge [re·fiʊdʒ])* označava pružanje utočišta, azila ili povlačenje osoba kako bi se našlo sklonište, zaštita, odnosno označava onoga tko uslijed vjerskih progona ili političkih problema traži utočište u inozemstvu.⁹ Navodi se da se riječ izvorno upotrijebila za francuske protestante Hugenate koji su utekli u Englesku nakon ukidanja Nantskog edikta o vjerskoj trpeljivosti 1685. godine.

Prema *Leksikonu migracijskog i etničkog nazivlja* navodi se da se riječ *izbjeglica* izvodi iz hrvatske osnove "bijeg", u prarodstvu s latinskim

5 Navodi da se "od 16. - 18. veka kod pisaca iz zapadnijeh krajeva" upotrebljava riječ *izagnem* (M. Držić, S. Rosa, A. della Bella, B. Kašić, G. Palmotić, L. Terzić, I. Đorđić...), *Izagna Adama iz raja* (značenje aktivno). ...*Ako ju izagnem, strah me je, da ne propovije*, M. Držić, 194. *Hotijahu ga oci izagnati. Zašto mi ne mogosmo izagnati nega?*, I. Bandularić, 1769. *Oružjem bo tijekom porazi Ugre, i izagna preko gora*, I. Gundulić, 427. *Er s češkoga za sve Praga da je izagnio odmetnike*, 451.

6 *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, 2003: 502-503

7 *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, obradili T. Alaupović et. al., dio XII., Zagreb: 1952, str. 298-299

8 *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, 2003: 1054

9 *The Oxford English Dictionary*, Oxford at the Clarendon Press, svezak VIII., 1933., str. 357

fūga, “bijeg”, *prōfūgus*, “bjegunac, izgnanik”, *rēfūgūm*, “zaklon, utočište”.¹⁰ Kako se navodi, povijest je zabilježila pojedine i skupne pojave izbjeglištva od daleke prošlosti. Još se u starom Egiptu čitala *Priča o Sinuheu* koja je opisivala nevolje dvorjanina koji je na početku 2. tisućljeća prije nove ere zbog straha u času smjene faraona utekao u Palestinu. Znamenita je i jadicovka iranskog proroka Zaratustre (7. st. prije nove ere) koji je, prisiljen napustiti svoju domovinu, očajavao: “...u koju mi je zemlju poći, kuda okrenuti svoje korake”, a u biblijskoj predaji ističe se odlazak Marije i Josipa s novorođenim Isusom iz Egipta kako bi izbjegli nasilje kralja Heroda (Mt. 2, 13-15). Za odlazak u skupinama navodi se primjer tatarske najezde sredinom 13. stoljeća, koja je prisilila hrvatsko-ugarskoga kralja Belu IV. da potraži zaklon u Dalmaciji. U 15. stoljeću Hrvati počinju masovno odlaziti u izbjeglištvo pred napadima Turaka Osmanlija, što je označilo početak stvaranja hrvatskih manjina u susjednim zemljama. Novija povijest u Europi bilježi desetine milijuna izbjeglica tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata. Oni koji se nisu vratili svojim zemljama najvećim su dijelom bili preseljeni u SAD, Australiju, Izrael, Kanadu i neke zapadnoeuropske zemlje. Važno je izdvojiti da se u prošlom stoljeću izgrađivao međunarodni sustav za pružanje pomoći izbjeglicama i za olakšanje njihova preseljenja.

Nakon Prvog svjetskog rata Liga naroda utemeljila je ured za pomoć izbjeglicama, s prvim povjerenikom norveškim diplomatom, znanstvenikom i nekadašnjim antičkim istraživačem Fridtjofom Nansenom (1861. – 1930.). Prema Nansenu prozvana je *Nansenovom putovnicom*, putovnicom koja se izdavala izbjeglicama, odnosno ljudima bez državljanstva. Nakon Drugog svjetskog rata Organizacija Ujedinjenih naroda 1947. godine osnovala je Međunarodnu organizaciju za izbjegllice (International Refugee Organization – IRO), a 21. srpnja 1951. godine Visoko povjerenstvo za izbjegllice (United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR).

Sukladno definiranom pravnom položaju izbjeglica, D. Lapaš (2008: 3-4) navodi da su izbjegllice u posebno nepovoljnom položaju jer su lišeni jednog od tradicionalno najučinkovitijih sredstava zaštite

¹⁰

Leksikon migracijskog i etničkog nazivlja, 1998: 21, 89-91, 162-163

prava pojedinca u međunarodnom pravu – diplomatske zaštite države njegova državljanstva. Radi lakšeg razumijevanja D. Lapaš državu koju je izbjeglica morao napustiti označava kao “državu porijekla”, a državu u koju se izbjeglo naziva “državom prihvata”. U svakom slučaju izbjeglica nužno mora biti stranac za državu prihvata ili osoba bez državljanstva (*apatridi*) jer međunarodno pravo ne poznaje mogućnost da se bude izbjeglica u vlastitoj državi. Uostalom, Konvencija o pravnom položaju izbjeglica stjecanje državljanstva države prihvata predviđa kao jedan od razloga prestanka izbjegličkog statusa. Ovdje treba razlikovati pojam izbjeglice od pojma “raseljene osobe”, koje su zbog ratnih ili drugih prilika morale napustiti svoje domove, nalazeći smještaj u nekom drugom dijelu iste – svoje države.

Razmatrajući pojam i pravni položaj izbjeglice, D. Lapaš razlikuje izbjeglice u odnosu puke nadležnosti (jurisdikcije) države prihvata bez fizičke prisutnosti na njezinu području, izbjeglice u odnosu fizičke *de facto* prisutnosti na području države prihvata, izbjeglice u odnosu pravne *de iure* prisutnosti na području države prihvata te izbjeglice u odnosu dopuštenog boravka (npr. azila na području države prihvata).¹¹ Lapaš izdvaja da je svrha izbjegličkog prava ublažiti patnje u vidu pravnog uređenja izbjegličkog statusa, vodeći računa o interesima države koja im je pružila utočište.

Iako definicije pregledno i u kratkim crtama izlažu osnovno, uslijed svoga relativnog značenja, ipak su nedovoljne kada se njima (u konkretnom razmatranju) trebaju obuhvatiti svestrane veze izbjeglištva. Izbjeglicama u užem smislu riječi, odnosno osobama koje su pobjegle ili su protjerane neposredno prije početka i/ili u tijeku ratnih operacija, u smislu navedenih definicija dodajemo političke emigrante, prognanike, optante, deportirane, evakuirane i prisilino mobilizirane radnike izvan svoje zemlje. Prema nacionalnim mjerilima razlikujemo nacionalne izbjeglice (zadržavaju svoj nacionalni identitet, jezik, kulturu i način života), internacionalne, tzv. *apatride* i ekonomske prebjege. U svakom

¹¹

Autor obraduje institute azila, kao i privremene zaštite, međunarodnopravno uređenje prestanka izbjegličkog statusa: repatrijaciju, dobrovoljni povratak izbjeglica (osim repatrijacije), novo nastanjenje izbjeglica i naturalizaciju. Izdvojena su prava i dužnosti izbjeglica prema međunarodnom pravu, vezana uz njihov stupanj veze s državom prihvata, kao i mehanizmi zaštite prava izbjeglica u okviru univerzalnih i regionalnih međunarodnih organizacija i tijela, u vidu djelovanja najvažnijih međunarodnih nevladinih organizacija koje se bave zaštitom izbjegličkih prava. D. Lapaš, 2008: 9, 18

slučaju, u svom najširem značenju izbjeglice obuhvaćaju osobe koje su izbjegle iz svoje domovine ili iz stalnog prebivališta. Bitne odlike izbjeglica između ostaloga jesu strah, nemoć položaja u kome se nalaze, marginalna uloga, popratna slabost, poniženost, podređenost i dovođenje u zabludu kao stanje duha, a u konačnici sve njihove odlike svode se pod zajednički nazivnik osiromašenja.

Komparativni prikaz broja izbjeglica na područjima bivše SFRJ

Krajem 1991. godine i početkom 1992. godine u Republici Hrvatskoj, prema procjenama UNHCR-a, bilo je oko 550.000 raseljenih osoba, a prema *Leksikonu migracijskog i etničkog nazivlja* na području Republike Hrvatske bilo je oko 700.000 "prognanika" (iz okupiranih područja zemlje) i "izbjeglica" (većinom iz Bosne i Hercegovine, što je, uzevši u obzir veličinu stanovništva Hrvatske, bio jedan od najvećih razmjernih udjela u Europi i svijetu nakon Drugog svjetskog rata (1998: 91, 38). Procjenjuje se da je u razdoblju od 1991. do 2001. godine iz Hrvatske iselilo 455.297 osoba, uglavnom u najvitalnijoj životnoj dobi (Živić, 2005.). S druge strane to je iseljavanje ublaženo doseljavanjem 232.966 osoba, pretežno Hrvata, od čega 189.039 osoba iz Bosne i Hercegovine, no u tom je broju bio značajan udio osoba starije životne dobi (Akrap, 2005.).

Prema službenim podacima Vlade Republike Hrvatske¹² od 1. srpnja 2011. godine u Republici Hrvatskoj registrirano je 1517 raseljenih osoba, od toga u Podunavlju 283 osobe, 303 povratnika, 165 osoba u obnovi i 766 izbjeglica. Prema tipu smještaja, od ukupnog broja registriranih osoba njih 590 bilo je u organiziranom smještaju, a 927 osoba smješteno je privatno.

12

Ministarstvo regionalnog razvoja, šumarstva i vodnoga gospodarstva, Uprava za područja posebne državne skrbi

U novom popisu stanovništva u Hrvatskoj, provedenom od 1. do 28. travnja 2011. godine, nema pojmova "izbjeglica" i "prognanik". Primjerice na pitanje o razlogu doseljenja u sadašnje mjesto stanovanja nije više ponuđen odgovor "rat" i "politički razlozi", već "prisilna migracija".

Regionalni ured	Podunavlje		Povratnici		Obnova		Izbjeglice		Useljenici		Ukupno		Ukupno
	Org.	Priv.	Org.	Priv.	Org.	Priv.	Org.	Priv.	Org.	Priv.	Org.	Priv.	
Bjelovar	0	2	0	0	0	0	0	5	0	0	0	7	7
Dubrovnik	0	0	1	0	0	0	1	8	0	0	2	8	10
Gospić	0	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	3	3
Karlovac	0	0	6	5	1	25	0	7	0	0	7	37	44
Makarska	0	4	0	0	0	0	0	15	0	0	0	19	19
Osijek	2	53	5	5	2	3	65	45	0	0	74	106	180
Pula	8	24	0	0	0	8	0	20	0	0	8	52	60
Rijeka	17	1	53	35	1	5	211	3	0	0	282	44	326
Sisak	1	5	11	0	0	0	25	72	0	0	37	77	114
Sl. Brod	0	1	0	7	0	0	11	4	0	0	11	12	23
Požega	0	2	0	0	2	14	0	17	0	0	2	33	35
Split	1	1	16	31	4	12	1	2	0	0	22	46	68
Šibenik	0	23	2	0	0	3	56	46	0	0	58	72	130
Varaždin	2	18	0	23	0	0	19	12	0	0	21	53	74
Vinkovci	0	13	0	9	0	0	0	0	0	0	0	22	22
Virovitica	0	6	19	68	17	53	0	0	0	0	36	127	163
Zadar	20	78	3	2	5	10	2	119	0	0	30	209	239
Zagreb	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ukupno	51	232	116	187	32	133	391	375	0	0	590	927	1517

Tablica 1. Broj osoba prema Regionalnim uredima i tipu smještaja (Republika Hrvatska), 1. srpnja 2011. godine

Usporedbom podataka o raseljenim osobama prema Regionalnim uredima u Republici Hrvatskoj iz travnja 1996. godine broj osoba s prognaničkim i izbjegličkim statusom bilježi izrazito smanjenje, s 375.194 registrirane osobe na 1517 registriranih osoba 2011. godine. Iskazano u postocima, broj raseljenih osoba za 15 godina smanjen je na 0,40 posto ukupnog prvotnog broja, što približno odgovara najmanjem broju registriranih prognanika i izbjeglica u Regionalnom uredu u Čakovcu iz 1996. godine (1680 ili 0,45 posto).

Godine 1996. najviše registriranih osoba imali su Regionalni ured u Zagrebu s 20,90 posto, Regionalni ured u Osijeku s 10,49 posto, Vinkovci s 9,20 posto, Sisak s 8,37 posto, Split s 6,87 posto, Zadar s 6,56 posto i Slavonski Brod s 5,70 posto prognanika i izbjeglica. Potpuni prestanak evidencije registriranih osoba bilježi Regionalni ured u Zagrebu (78.401 registrirana osoba 1996. godine).

Regionalni ured	Prognanici		Izbjeglice		Ukupno	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Bjelovar	1351	0,72%	5862	3,13%	7213	1,92%
Čakovec	1053	0,56%	627	0,33%	1680	0,45%
Dubrovnik	3420	1,82%	2075	1,11%	5495	1,46%
Gospić	2002	1,07%	546	0,29%	2548	0,68%
Karlovac	15.419	8,21%	1969	1,05%	17.388	4,63%
Koprivnica	1172	0,62%	1572	0,84%	2744	0,73%
Makarska	1140	0,61%	8532	4,56%	9672	2,58%
Osijek	29.333	15,61%	10.024	5,35%	39.357	10,49%
Puča	4736	2,52%	7869	4,20%	12.605	3,36%
Rijeka	6474	3,45%	10.795	5,76%	17.269	4,60%
Sisak	18.184	9,68%	13.236	7,07%	31.420	8,37%
Sl. Brod	3219	1,71%	18.157	9,69%	21.376	5,70%
Požega	8074	4,30%	7179	3,83%	15.253	4,07%
Split	11.648	6,20%	14.534	7,76%	26.182	6,98%
Šibenik	10.856	5,78%	3568	1,90%	14.424	3,84%
Varaždin	1033	0,55%	2803	1,50%	3836	1,02%
Vinkovci	15.427	8,21%	19.078	10,19%	34.505	9,20%
Virovitica	2058	1,10%	5273	2,82%	7331	1,95%
Zlatar Bistrica	1307	0,70%	937	0,50%	2244	0,60%
Zadar	21.601	11,50%	2650	1,41%	24.251	6,46%
Zagreb	28.390	15,11%	50.011	26,70%	78.401	20,90%
Ukupno	187.897	100,00%	187.297	100,00%	375.194	100,00%

Tablica 2. Prognanici i izbjeglice prema Regionalnim uredima (Republika Hrvatska), travanj 1996. godine

Službeni podaci o strukturi prognanika i izbjeglica prema školskom statusu iz travnja 1996. godine pokazuju relativno povoljnu obrazovnu strukturu. Znatna većina prognanika i izbjeglica, njih 73,7 posto, nije pohađala školu, osnovnu školu je pohađalo njih 13,1 posto, predškolske dobi bilo je 6,8 posto, srednju školu pohađalo je njih 4,9 posto, a fakultet 1,4 posto. Prema dobnoj strukturi prognanika i izbjeglica iz travnja 1996. godine, u dobi od 0 do 9 godina bilo je 13,5 posto prognanika i izbjeglica, od 10 do 19 godina 17 posto, od 20 do 29 godina 13 posto, od 30 do 39 godina 13,4 posto, od 40 do 49 godina 11 posto, od 50 do 59 godina 11 posto, od 60 do 69 godina 13 posto, a onih starijih od 70 godina bilo je 8,4 posto.¹³ U svakom slučaju, popis prognanika i izbjeglica iz travnja 1996. godine pokazao je nepovoljnu dobnu strukturu osoba koje su bile u prognaničkom i izbjegličkom statusu. Njih 56,6 posto bilo je u u dobi od 0 do 39 godina, a 43,4 posto od 40 i više godina, s tim da je onih od 60 i više godina bilo 21,4 posto, odnosno osobe u dobi od 60 i više godina činile su petinu ukupnoga registriranog broja. Prema spolnoj strukturi prognanika i izbjeglica iz travnja 1996. godine, bilo je 55,77 posto ženskih osoba, a 44,23 posto muških.

¹³

¹⁴ "Dobna i spolna struktura prognanika i izbjeglica", travanj 1996. godine, Ministarstvo regionalnog razvoja, šumarstva i vodnoga gospodarstva, Republika Hrvatska

Školski Status	Prognanici		Izbjeglice		Ukupno	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Jaslice	5118	2,72%	4102	2,19%	9220	2,46%
Vrtić	5394	2,87%	5193	2,77%	10.587	2,82%
Mala škola	2560	1,36%	3146	1,68%	5706	1,52%
Ukupno	13.072	6,96%	12.441	6,64%	25.513	6,80%
1. razred OŠ	2706	1,44%	3961	2,11%	6667	1,78%
2. razred OŠ	2844	1,51%	3428	1,83%	6272	1,67%
3. razred OŠ	2235	1,19%	3491	1,86%	5726	1,53%
4. razred OŠ	2489	1,32%	3611	1,93%	6100	1,63%
5. razred OŠ	2450	1,30%	3556	1,90%	6006	1,60%
6. razred OŠ	2555	1,36%	3388	1,81%	5943	1,58%
7. razred OŠ	2670	1,42%	3462	1,85%	6132	1,63%
8. razred OŠ	2742	1,46%	3754	2,00%	6496	1,73%
Ukupno	20.691	11,01%	28.651	15,30%	49.342	13,15%
1. razred sr. šk.	2696	1,43%	3552	1,90%	6248	1,67%
2. razred sr. šk.	2483	1,32%	2484	1,33%	4967	1,32%
3. razred sr. šk.	1894	1,01%	2019	1,08%	3913	1,04%
4. razred sr. šk.	1847	0,98%	1336	0,71%	3183	0,85%
Ukupno	8920	4,75%	9391	5,01%	18.311	4,88%
Fakultet	2955	1,57%	2412	1,29%	5367	1,43%
Ne pohađa školu	142.259	75,71%	134.402	71,76%	276.661	73,74%
Ukupno	187.897	100,00%	187.297	100,00%	375.194	100,00%

Tablica 3. Struktura prognanika i izbjeglica prema školskom statusu (Republika Hrvatska), travanj 1996. godine

Prema dobnoj strukturi od ukupno 1517 registriranih osoba 2011. godine, 58 osoba njih je u dobi do devet godina (3,82 posto), 182 osobe u dobi su od 10 do 19 godina (12 posto), 211 osoba u dobi od 20 do 29 godina (13,90 posto), 154 osobe u dobi od 30 do 39 godina (10,15 posto), 210 osoba u dobi od 40 do 49 godina (13,84 posto), 256 osoba u dobi od 50 do 59 godina (16,9 posto), 175 osoba u dobi od 60 do 69 godina (11,53 posto), a 271 osoba ima više od 70 godina (17,86 posto). Dakle onih u dobi do 50 godina ima 815 (53,72 posto), a 702 osobe imaju više od 50 godina (46,27 posto). Prema zastupljenosti u dobnoj strukturi, najviše je osoba visoke životne dobi (više od 70 godina), njih slijede osobe od 50 do 59 godina te osobe od 20 do 29 godina.

Spolna struktura registriranih osoba uravnotežena je; 759 muških i 758 ženskih osoba (Tablica 1). Uočljiva odstupanja zabilježena su u skupini osoba visoke životne dobi, gdje je 178 ženskih osoba (65,7 posto) i 93 muške osobe (34,3 posto).

Godine Starosti	Hrvatsko podunavlje		Povratnici		Obnova u tijeku		Izbjeglice		Useljenici		Ukupno		Ukupno
	m	ž	m	ž	m	ž	M	ž	m	ž	m	ž	
od 0 do 9	6	3	13	14	1	1	13	7	0	0	33	25	58
od 10 do 19	24	28	11	10	13	11	64	21	0	0	112	70	182
od 20 do 29	29	15	23	16	15	15	66	32	0	0	133	78	211
od 30 do 39	13	22	21	10	12	9	29	38	0	0	75	79	154
od 40 do 49	25	28	22	14	10	15	42	54	0	0	99	111	210
od 50 do 59	24	22	39	20	15	15	58	63	0	0	136	120	256
od 60 do 69	5	19	27	18	11	10	35	50	0	0	78	97	175
više od 70	8	12	16	29	5	7	64	130	0	0	93	178	271
Ukupno	134	149	172	131	82	83	371	395	0	0	759	758	1517

Tablica 1. Broj osoba prema tipovima raseljenosti, godinama starosti i spolnoj strukturi (Republika Hrvatska), 1. srpnja 2011. godine

Rezultati prve obuhvatnije analize problematike socijalne isključivosti u Republici Hrvatskoj pokazali su da se među društvene skupine izložene najvećem riziku socijalne isključivosti¹⁴ uključuju povratnici i raseljene osobe.¹⁵ Prema rezultatima istraživanja, svaka deseta osoba u Republici Hrvatskoj socijalno je isključena (11,5 posto), a čak 20 posto stanovništva Republike Hrvatske (gotovo petina) subjektivno se osjeća socijalno isključenima. Analize UNDP-a pokazale su da se ranjivo stanovništvo ruralnih, slabo naseljenih područja i područja pogođenih ratom nalazi na samom dnu ljestvice u pogledu kvalitete života. Prema podacima UNHCR-a u Republici Hrvatskoj iz ožujka 2010. godine, u Hrvatsku se vratila 132.451 osoba srpske nacionalnosti (od ukupno više od 400.000 izbjeglih Srba).¹⁶

14

Smatra se da je socijalna isključenost višedimenzionalni fenomen koji slabi odnos između pojedinca i zajednice. Slabljenje toga odnosa može imati gospodarske, političke, socijalno-kulturne i prostorne učinke. Što je više načina kojima se može utjecati na taj odnos, to je i pojedinac ranjiviji. Drugim riječima, socijalna isključenost proces je kojim je određenim pojedincima onemogućeno puno sudjelovanje u društvu samo uslijed njihovoga siromaštva, nedostatka temeljnih sposobnosti i prilika za doživotno učenje ili kao rezultat diskriminacije.

15

Neumreženi: *Lica socijalne isključenosti u Hrvatskoj*, (2006.), Zagreb, Program UN-a za razvoj (UNDP), http://www.undp.hr/upload/file/130/65076/FILENAME/WEB_hrvatska_verzija.pdf

16

Prema *Studiji o održivosti povratka manjina u Hrvatsku* iz 2007. godine, koju je naručio UNHCR, stopa održivosti povratka iznosi svega 54 posto, što znači da je gotovo polovina samo formalno registriranih povratnika koji u Hrvatskoj žive povremeno ili je tek ponekad posjećuju. Da je opcija povratka kao trajnog rješenja sve manje prisutna u izbjegličkoj populaciji pokazuju podaci o stalnom smanjenju godišnje brojke povratnika – 20.716 2000. godine, 11.048 povratnika 2002. godine, 1147 povratnika 2008. godine te 170 povratnika 2009. godine. Prema: "Izazovi prisilnih migracija..."

Uz nepovoljne demografske trendove u Republici Hrvatskoj (izrazit trend starenja stanovništva, negativna stopa prirodnog prirasta, koncentracija stanovništva u regionalnim centrima, depopulirana područja, izrazite gospodarske i društvene razlike između regija) ide i nepovoljan demografski profil povratnika: povratnici su stariji od prosjeka stanovništva u Hrvatskoj (prosječna dob u zemlji iznosi 39 godina, što Hrvatsku određuje kao jednu od najstarijih u Europi). Starije je od 65 godina čak 50 posto povratnika (*Neumreženi...*, 2006: 54).¹⁷ Posljedice takve dobne strukture odnose se na visoku stopu korištenja usluga zdravstvene zaštite i socijalne skrbi s obzirom na visoke stope ovisnosti starijih osoba, ograničenu sposobnost stanovništva da aktivno sudjeluje u gospodarskom razvoju i proizvodnji te ograničena ulaganja na slobodnom tržištu na područja s takvom demografskom statistikom. Stope siromaštva više su u seoskim područjima, među slabo obrazovnim pojedincima i starijim osobama. Većina povratnika uklapa se u te kategorije. Sustav državne skrbi na područjima povratka često je nerazvijen i već preopterećen zahtjevima da zadovolji potrebe ranjivih povratnika.¹⁸ Preopterećen sustav loše je opremljen i nije sposoban osigurati količinu i kakvoću usluga za nešto više od pukog preživljavanja (*Neumreženi...*, 2006: 55-59).

Prema istraživanjima UNDP-a (2006: 59), ako se sadašnja teška socijalno-gospodarska situacija na područjima povratka nastavi i dalje te ako različiti programi za socijalnu i gospodarsku revitalizaciju ne počnu uskoro davati pozitivne rezultate za sve segmente stanovništva, takvi uvjeti mogli bi i dalje utjecati na brzinu povratka i još više izolirati povratnike. S tim u vezi naglašene su implikacije za politiku.

17

Među povratnicima relativno je nizak postotak mladih do 19 godina starosti, oko 12,2 posto u odnosu na 23,7 posto, koliko ih je u cijeloj zemlji. Djeca u dobi između 0 i 17 godina predstavljaju 10,5 posto populacije povratnika u odnosu na 21 posto, koliko ih je u cijeloj zemlji. Osobe starije od 60 godina predstavljaju 42 posto (koeficijent starenja) populacije povratnika u odnosu na 21,6 posto, koliko ih je u cijeloj zemlji. Indeks starenja koji predstavlja odnos stanovništva u dobi od 60 ili više godina u stanovništvu, uključujući stanovništvo u dobi od 0 do 19 godina, viši je u županijama u koje se povratnici vraćaju i izuzetno visok za populaciju povratnika.

18

Izdvojen je primjer Ličko-senjske županije kao "najstarije" županije u Hrvatskoj s prosječnom dobi od 43 godine, a ujedno i jedne od najsiromašnijih županija. Ipak, samo 2,2 posto stanovništva prima naknadu za pomoć Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi, što se objašnjava vrlo niskom gustoćom stanovništva (najniža u Hrvatskoj) od 10 stanovnika po kvadratnom kilometru, teškim terenom i nerazvijenim sustavom socijalnih službi. Starije i ranjive osobe koje žive na tim područjima imaju ograničen pristup službama socijalne skrbi i socijalnim službama koje pružaju mobilni timovi lokalnih nevladinih udruga, kao što je Hrvatski Crveni križ.

Poboljšanje kvalitete života stanovnika u ruralnim zajednicama i područjima posebne državne skrbi, prema jednom od projekata UNDP-a u Hrvatskoj,¹⁹ obuhvaća poboljšanje infrastrukture, obnovu i opremu objekata, unapređivanje tehnologija i informatizacije lokalnog stanovništva te međuetničku suradnju, integraciju povratnika i naseljavanje.

Uz pitanje povratka (koje je bilo važno za ispunjavanje pregovaračkog poglavlja 23 o pravosuđu i ljudskim pravima i zatvoreno krajem lipnja 2011. godine) i provedbu programa stambenog zbrinjavanja bivših stanara/vlasnika stanarskog prava u službenim podacima Vlade Republike Hrvatske s početka srpnja 2011. godine navodi se da će s obzirom na predviđenu dinamiku izgradnje i obnove stanova i kuća do kraja 2011. godine Hrvatska biti u mogućnosti stambeno zbrinuti ukupno oko 250 obitelji iznad planiranoga.²⁰

S 86.000 izbjeglica iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine te 206.000 interno raseljenih s Kosova, Republika Srbija već je duže prva zemlja u Europi po broju izbjeglih i raseljenih. UNHCR je 2008. godine uključio Srbiju među pet država na svijetu s dugotrajnom izbjegličkom krizom, čije rješavanje, kako se navodi, zahtijeva zajedničku akciju, suradnju zemlja u regiji i podršku međunarodne zajednice.²¹

Prema podacima s prvog popisa izbjeglica 1996. godine u Republici Srbiji boravilo je 537.937 izbjeglica (44 posto iz Bosne i

19

Mapiranje alternativnih socijalnih usluga/programa po županijama autorica Nataše Škrbić i Lidije Japec, United Nations Development Programme – Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) u Hrvatskoj
http://www.undp.hr/upload/file/206/103164/FILENAME/socijalne_usluge_po_zupanijama_i_prilozi.pdf

20

“Uočljiv napredak za povratnike”, razgovor sa Stankom Janićem, državnim tajnikom u Ministarstvu regionalnog razvoja, šumarstva i vodnoga gospodarstva, piše Nenad Jovanović, u *Novosti*, br. 603, 8. srpnja 2011. godine

21

“Izazovi prisilnih migracija u Srbiji: položaj izbeglica, interno raseljenih lica, povratnika i tražilaca azila”, lipanj 2011., Grupa 484, u okviru projekta *Jačanje dijaloga između organizacija civilnog društva Srbije i Evropske unije*, Evropsko-srpska saradnja u oblasti prinudnih migracija, European Union, Grupa 484, Open Society Foundations, European Council Refugees and Exiles (ECRE)

<http://www.grupa484.org.rs/Izazovi%20prisilnih%20migracija%20u%20Srbiji.pdf>

www.kirs.gov.rs/articles/onama.php?lang=SER

www.kirs.gov.rs/articles/navigate.php?type1=iz&lang=SER&date=0

“Pregled broja izbeglica i interno raseljenih lica u Republici Srbiji, 1996. – 2010.”, *Uporedni pregled*, Komserijjat za izbeglice Republike Srbije

UNHCR, Protracted Refugee Situations: Revisiting the Problem, EC/59/SC/CRP, 13. lipnja 2008.

Prema UNHCR-u, zemlje na listi onih s dugotrajnom izbjegličkom krizom jesu afganistanske izbjeglice u Pakistanu, Rohangi u Bangladešu, izbjeglice iz Hrvatske i BiH i Srbiji, izbjeglice iz Burundija u Tanzaniji i izbjeglice iz Eritreje u istočnom Sudanu.

Hercegovine, 54 posto iz Hrvatske) i 79.791 ratom ugrožena osoba. Broj izbjeglica smanjio se za više od 80 posto u razdoblju od 1996 do 2010. godine. Službeni pokazatelji iz razdoblja od 2000. do 2001. godine bilježe 377.131 izbjeglicu (5,03 posto u ukupnom stanovništvu) i 187.129 interno raseljenih osoba (2,50 posto u ukupnom stanovništvu), a 2004. godine bilježe 104.246 izbjeglica i 209.724 interno raseljene osobe. Prema službenim podacima Republike Srbije²² od 1. listopada 2010. godine u formalnom statusu izbjeglica bilo je 86.155 osoba (1,25 posto u ukupnom stanovništvu), od toga, kako se navodi, 72 posto iz Hrvatske i 28 posto iz Bosne i Hercegovine te 210.148 interno raseljenih osoba (2,69 posto u ukupnom stanovništvu). Izdvaja se da je smanjenje broja izbjeglica uglavnom rezultat njihove integracije u Republici Srbiji (oko 300.000 izbjeglih osoba steklo je državljanstvo Republike Srbije), procesa povratka u BiH i Republiku Hrvatsku (oko 149.000 osoba) i pronalaženja utočišta u trećim zemljama (oko 49.000 osoba). Prema podacima od 1. svibnja 2011. godine u Republici Srbiji i dalje postoje 54 kolektivna centara u kojima boravi 4101 izbjegla i interno raseljena osoba (1996. godine bilo je oko 700 kolektivnih centara, a 2002. godine 388 kolektivnih centara). Drži se da su i u Srbiji ratni sukobi pojačali tendenciju etničke homogenizacije (priljev izbjeglica srpske nacionalnosti iz BiH i RH i odlazak više od 20.000 osoba hrvatske nacionalnosti koje su izbjegle u RH).

Jedan od ključnih aspekata ukupnog procesa integracije raseljenih osoba jest njihovo gospodarsko osnaživanje, odnosno zapošljavanje. U svrhu dobivanja što realnije slike o uključivanju izbjeglica (i bivših izbjeglica) na tržište rada u Republici Srbiji provedeno je istraživanje na uzorku od 500 ispitanika s teritorija Centralne Srbije, Beograda i Vojvodine. Uzorkom je obuhvaćena populacija izbjeglica koja pripada kategoriji radno sposobnog stanovništva u starosnoj kategoriji od 15 do 65 godina. Rezultati istraživanja pokazali su da je prije izbjeglištva 88 posto domaćinstava posjedovalo stambeni objekt, dok je sada taj postotak tak 54. Postotak podstanara povećao se s 4 na 26 posto, a dodatnih 7 posto sada živi u stambenom objektu ustupljenom od strane rođaka ili prijatelja (prije svega 1 posto). Danas vlastiti stambeni prostor ima 55

22

Komeserijat za izbeglice RS, *Stanje i potrebe izbegličke populacije u RS*, prosinac 2009., navedeno u Uvodu "Izazova prisilnih migracija...", također www.kirs.gov.rs, "Kolektivni centri"

posto nekadašnjih vlasnika stana, ali i 50 posto nekadašnjih podstanara. U podstanarskom statusu našlo se 27 posto nekadašnjih podstanara, ali i 25 posto nekadašnjih vlasnika stambenih jedinica. Istraživana starosna kategorija ima dobru obrazovnu strukturu (uglavnom srednjeg, višeg i visokog obrazovanja), u urbanim sredinama izrazito je proaktivna u unapređenju svoga socioekonomskog statusa u formalnom i neformalnom zapošljavanju (u odnosu na opću populaciju Srbije). Usprkos njihovoj aktivnosti karakterizira ih visoka nezaposlenost, odnosno znatno viša stopa nezaposlenosti u odnosu na opću populaciju Srbije. Nemaju podršku institucionalnih mehanizama, već razvijaju vlastite strategije dolaska do posla i sredstava za egzistenciju – putem neformalnih socijalnih kanala i izravnim kontaktiranjem s poslodavcem. Uočen je jak tempo promjena socioekonomskog položaja (u tijeku promatranog razdoblja 56 posto ispitanika najmanje je jednom promijenilo svoj socijalni status, što također ukazuje na nestabilan položaj na tržištu rada). Između ostalog, izdvojeno je da dobiveni nalazi pokazuju da ta skupina, koja razvija vlastite neformalne i formalne strategije integracije, danas predstavlja značajan razvojni resurs, čijim bi se dosljednijim, kvalitetnijim i opsežnijim integriranjem pomoću odgovarajućih mehanizama institucionalne integracije (prije svega aktivnim mjerama tržišta rada) ne samo poboljšao općeniti položaj same skupine već bi i društvo Srbije na bolji način moglo uključiti njezine potencijale u procese održivoga razvoja.²³ U usporedbi s korigiranim uzorkom opće populacije Srbije koji prikazuje njihovo neposredno životno okruženje, uočljivo je da izbjeglička domaćinstva općenito imaju nepovoljniji materijalni položaj i više su izložena riziku siromaštva.²⁴

Više od polovine stanovnika predratne Bosne i Hercegovine, odnosno oko 2,2 milijuna osoba, raseljeno je ili izbjeglo iz svojih

²³

“Položaj izbeglica na tržištu rada i učešće u aktivnim merama zapošljavanja”, dr. Marija Babović, dr. Slobodan Cvejić, Danilo Rakić, Beograd, svibanj 2007.
<http://www.grupa484.org.rs/files/2007%20grupa%20484%20Položaj%20izbeglica%20na%20trzištu%20rada.pdf>

²⁴

Izdvojeno je da brojni podaci iz istraživanja pokazuju da su izbjeglička domaćinstva u trenutku dolaska u Srbiju iskoristila jednu stratešku prednost, pa je većina za život odabrala sredinu u kojoj će lakše obnoviti svoju gospodarsku reprodukciju (Vojvodinu, Beograd, urbane centre). Međutim u toj sredini izbjeglička domaćinstva prolaze lošije od starosjedilačkih domaćinstava, ne samo zbog imovine koja im je uskraćena zbog ratnih zbivanja i preseljenja nego i zbog općenito nižih prihoda. Osnovna prednost tih domaćinstava i najvažniji resurs kojim raspolažu jest naglašena aktivnost na tržištu rada, i to je trend koji bi trebalo podržati odgovarajućim mjerama zapošljavanja. Prema “Položaj izbeglica...”

domova tijekom rata u razdoblju od 1992. do 1995. godine. Od tog je broja oko 1,2 milijuna osoba potražilo izbjegličku zaštitu širom svijeta, a oko milijun raseljeno je unutar BiH. Etnička struktura BiH radikalno je izmijenjena 15 godina od završetka rata. Sve su tri nacije homogenizirane i, kako se izdvaja, samo je jedna općina (Brčko) bez apsolutne većine neke od tri nacije. Danas u Bosni i Hercegovini ima oko 117.000 interno raseljenih osoba, a među njima oko 7500 u kolektivnim centrima.²⁵ U BiH boravi 6941 registrirana izbjeglica iz Hrvatske, od kojih je većina na teritoriju Republike Srpske (u razdoblju od 1991. do 1995. godine BiH je primila između 40.000 i 45.000 izbjeglica iz Republike Hrvatske). U službenim statistikama registrirano je više od milijun povratnika u BiH, od kojih oko 450.000 izbjeglica i oko 580.000 interno raseljenih osoba. Navodi se da je u BiH evidentirano oko 470.000 tzv. *manjinskih povrataka*. Povratničku populaciju, osobito onu tzv. manjinskih povratnika, uglavnom čine starije osobe.²⁶

Do 1993. godine Republika Slovenija primila je oko 70.000 ratnih izbjeglica, kako se navodi iz raznih krajeva susjednih država, od kojih je 35.000 djece do 18 godina.²⁷

25

Joint Discussion Paper Conference (Zajednički dokument), Konferencija o trajnim rešenjima, Beograd, 25. ožujka 2010. godine. Navedeno u "Izazovi prisilnih migracija..."

26

Ujedno se izdvaja da je prema procjeni Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice stopa tzv. manjinskih povrataka preračunata na osnovi pretpostavljenog broja osoba koje su napustile svoja predratna prebivališta u odnosu na broj povratnika; u Federaciji BiH to je 32 posto, a u RS 28,5 posto, pri čemu stopa povrataka Bošnjaka u RS iznosi 35 posto, a Hrvata 8,5 posto. Prema rezultatima revizije statusa raseljenih osoba došlo je do povećanja postotka Srba u ukupnom broju raseljenih u BiH. Prema "Izazovi prisilnih migracija..."

27

Árpád Baráth, "Pomoć djeci i mladeži sa ratnim traumama iz bivše Jugoslavije", prema <http://lgi.osi.hu/publications/books/mmcpxy/25.PDF>

U uvodnom dijelu Baráthova teksta navodi se da je uslijed rata u bivšoj Jugoslaviji gotovo četiri milijuna ljudi protjerano u izbjeglištvo i prognostvo iz svojih domova, što iznosi oko jednu petinu sveukupnog stanovništva bivše SFRJ (podacima treba dodati najmanje jedan milijun izbjeglica s Kosova tijekom 1998. i 1999. godine kao rezultat nastavka oružanih sukoba na Balkanu od 1991. godine naovamo). O pristupima problemu izbjeglištva u zaključcima sa seminara "Izbjeglice u Sloveniji" u Vouk-Aleznik, J. (ur.) (1993.), *Begunci v Sloveniji: Zbornik razprav*, Ljubljana, Ministarstvo za delo, družino in socialno varstvo Republike Slovenije

Umjesto zaključka

Prikupiti značajan dio činjenica još ne znači upoznati pravu stvarnost. Kad se do razumijevanja društvene cjeline kao krajnjeg predmeta istraživanja uzme istraživanje užeg predmeta, u konkretnom slučaju izbjeglica dvadeset godina nakon rata, tada je otvoren put prema razumijevanju argumenata i objašnjenja u kojima se razrješava opreka između proturječnih činjenica. Velik broj društvenih pojava i procesa koji su obilježili razdoblje početka devedesetih godina prošlog stoljeća oblikovan je i iskazan više ili manje u međusobnom uzročno-posljedičnom odnosu. Stoga se pojavu izbjeglištva u tom razdoblju može promatrati u sustavu sveopće uvjetovanosti brojnim drugim pojavama i potragom za specifičnim uzrocima njezina nastanka.

Svakako da je stanje uzajamnog uvjetovanja suviše široko i ne pruža nam mogućnost da sagledamo kako to da su neke od pojava neposrednije i čvršće vezane jedna za drugu, dok su druge povezane posrednije i labavije. Objektivni pristup predmetnoj temi "Izbjeglice – dvadeset godina poslije" ne sastoji se od toga da se, između ostalog, kaže da je pojava izbjeglica u referentnom razdoblju na području bivše SFRJ uvjetovana ratnim zbivanjima. Izbjeglice, prognanici i raseljene osobe svakako jesu njihova nužna posljedica. Izdvajanje dovoljnih i nužnih uvjeta za jasno objašnjenje teme podrazumijeva unutarnje razmatranje o izbjeglicama, bez obzira na to u kojoj sredini bili. Sagledavanje pak na način da se predmetna tema prikaže prema službenim stajalištima nužno štiti pragmatične državne interese, dok je izdvajanje određenih osobnih stajališta poželjno u smislu pokazivanja slojevitosti pristupa, no ukoliko su ta stajališta začinjena politikantskim pristupom, ona postaju ideološki subjektivna, što samo po sebi vodi relativiziranju i uplitanju u razumijevanje predmetne teme.

U svakom slučaju, pojava izbjeglištva na područjima bivše SFRJ nesumnjivo je pokazala sljedeće.

a) Izrazit intenzitet pojave (u Republici Hrvatskoj oko 550.000 raseljenih osoba početkom 1992. godine, u Republici Srbiji oko 540.000 raseljenih osoba 1996. godine, u Bosni i Hercegovini više od

2,2 milijuna osoba u tom razdoblju raseljeno je ili izbjeglo iz svojih domova, što je više od polovine njezinoga predratnog stanovništva, a u Republici Sloveniji oko 70.000 izbjeglica).

b) Smjer pojave izbjeglištva bio je uzročno-posljedično određen masovnim kršenjima ljudskih prava, uz prateća razaranja stambenih, privrednih, kulturnih i infrastrukturnih objekata. Promatran prema hegelovom principu razvojnosti, ima svoj nastanak, mijenjanje i nestanak. Naglo i burno nastaje početkom devedesetih godina prošlog stoljeća s odlikom različitog intenziteta progona na određenim područjima, evoluirala sredinom devedesetih, nešto manji intenzitet bilježi krajem devedesetih, da bi postupno ušao u fazu procesa integracije repatrijacijom, dobrovoljnim povratkom, novim nastanjenjem i naturalizacijom. Diferencijacija faze procesa integracije izbjeglica pokazuje se u službenim podacima. Primjerice u novom popisu stanovništva u Hrvatskoj, provedenom od 1. do 28. travnja 2011. godine, nema pojmova "izbjeglica" i "prognanika", čime se prejudicira rješenje integracije za 1517 službeno registriranih raseljenih osoba, dok je Srbija s 86.000 izbjeglica iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine i 206.000 interno raseljenih s Kosova već duže prva zemlja u Europi po broju izbjeglih i raseljenih osoba, odnosno prema UNHCR-u Srbija se nalazi među pet država na svijetu s dugotrajnom izbjegličkom krizom (2008. godine). Svakako je za projektiranje budućih dobrih i kvalitetnih odnosa nužno poznavanje konteksta historičnosti izbjegličke pojave, aktualnih gospodarskih i političkih odnosa, računajući na sposobnost ljudi da rade na prosvjećivanju, stvaranju povoljnije atmosfere, kako unutar kolektiva, tako i između kolektiva, unapređenju javnog dobra, prevladavanju sebičnosti i borbi među suparničkim interesima.

c) Iako se značajan broj radova u raznim disciplinama bavio ovim temom, razmatranju razvoja pojave izbjeglištva nije se pristupilo stručno-znanstvenim rješavanjem fenomena. Naime svaki rat, osobito Prvi i Drugi svjetski rat na ovim područjima, za prateću posljedicu ima masovne prisilne migracije stanovništva. I u posljednjim ratnim zbivanjima nastavila se "tradicija" prisilnih migracija uz značajnu iznimku da su se ovaj put raseljene osobe registrirale, znatan dio njih bio je u organiziranom i u privatnom smještaju te su dobivale izbjeglički, odnosno prognanički status, čime se posredno izbjegla mogućnost njihova deindividualiziranja. Može se primijetiti da u

uspostavljanju pravnog uređenja statusa izbjeglica i standarda njihove zaštite novoosnovane države na područjima bivše SFRJ nisu previše "kasnile" prema međunarodnom pravu koje je tek u novije vrijeme (prva polovina 20. stoljeća) svoju zaštitu usmjerilo na izbjeglice. Kompleksnost pojave izbjeglištva na područjima bivše SFRJ pokazala se i u terminologiji: međunarodno pravo ne poznaje mogućnost da se bude izbjeglica u vlastitoj državi, tako su uslijed ratnih prilika, raspada zajedničke države, formiranja novih država i humanitarne krize izbjeglice bile stranci za državu prihvata, a prognanici i raseljene osobe napuštanjem svojih domova pronalazile su smještaj u nekim drugim dijelovima iste, svoje države.

d) Pristup sagledavanja izbjegličkog fenomena na područjima bivše SFRJ sublimiran je financiranjima projekata u cilju humanog i sigurnog prihvata u interesu povratnika i kolektiva u koje se vraćaju. Očekivanja su uglavnom usmjerena na doprinose međunarodnih organizacija jer su vlastita sredstva novoosnovanih država nedostatna i već opterećena brojnim drugim potrebama (ujedno je i praćenje dinamike promjena socioekonomskog položaja izbjeglica i raseljenih osoba uvjetovano provođenjem popisa osoba, usporedbom i analizom podataka, što se također projektno financira). Sprečavanje izbjeglištva na ovim područjima izborilo bi pobjedu iz pojave masovnih prisilnih migracija u migracije uvjetovane gospodarskom i socijalnom stabilnošću.

e) Kvalitativne promjene izbjegličke pojave pokazale su višu stopu aktivnosti na tržištu rada u odnosu na opću populaciju (prema rezultatima provedenog istraživanja u RS na uzorku radno sposobne izbjegličke populacije). Pritisak kojim je bio izložen dio populacije poduzetnika i samozaposlenih u aktivnoj izbjegličkoj populaciji u nedostatku drugih oblika integracije na tržište rada (kao i zbog neučinkovitih institucionalnih mehanizama socijalne integracije) rezultirao je iznalaženjem rješenja u pravcu samozapošljavanja i poduzetništva. U odnosu na opću populaciju u RS, rezultati istraživanja pokazali su da je izbjeglička populacija pokazala veću spremnosti na poduzetništvo, samozapošljavanje, angažiranje u neformalnom gospodarstvu i honorarnim oblicima rada. Primjerice dio osoba u izbjegličkom statusu u RH iz BiH, prilagođavajući se novom stanju i prilikama, pronašao je posao u trećim zemljama. No unatoč zabilježenoj

proaktivnoj orijentaciji i fleksibilnim oblicima radnih aranžmana (uglavnom uvjetovanim ugroženim socioekonomskim položajem), izbjeglice i raseljene osobe prati visoka stopa nezaposlenosti (ukupna zabilježena stopa nezaposlenosti unutar stanovništva u radno sposobnoj dobi znatno je viša u županijama s velikim brojem povratnika od nacionalnog prosjeka Hrvatske i razvijenijih županija), sudjelovanje u povremenim dodatnim poslovima, uglavnom neformalnoga karaktera, nepovoljniji materijalni položaj, općenito niži prihodi, kao i obavljanje zanimanja ispod njihovih obrazovnih kvalifikacija.

f) U stvaranju nacionalnih država izbjeglice su neizravno sudjelovale služeći u korist jačanja etničke homogenizacije. Činjenica je da ni jedan narod koji ugnjetava druge narode nije slobodan. Samim time demokratski preobražaj sporiji je ukoliko se zapostavlja potpuna ravnopravnost nacija, odnosno demokratski preobražaj ne može imati uvjete za razvitak ukoliko se teži bilo kojoj izdvojenosti jednih na račun podređenosti drugih. Izgrađivanje nacionalnih država, između ostalog, znači i braniti jednakost svih nacija, jednostavno zbog toga što je nacionalni mir ostvariv samo s potpunom demokratizacijom u interesu jednakosti svih ljudi na ovom području. Upravo su izbjeglice, prognanici i raseljene osobe na područjima bivše SFRJ potvrdili da se odnošenjem prema drugim ljudima s poštovanjem i samilosno svjedoči o osobnosti pojedinaca, moralnoj autonomiji i bićima vrijednosti. Riječju, neovisno o područjima i prilikama, pokazalo se da se jedinstveno dostojanstvo pojedinca ne može oduzeti.

g) Dvadeset godina poslije izbjeglice, prognanici i raseljene osobe ljudi su koji su odjednom iskusili svu bijedu i strahopoštovanje dvaju različitih sustava, tradicionalnog i modernog. Znatno dio njih bio je u povlaštenom položaju sagledavanja gradnje moralne osnove najvišeg idealizma u interesu zajednice, obrazovanja i istinske građanske svijesti kolektiva u odnosu na sagledavanje gradnje moralne osnove bezosjećajnosti, egoizma i korupcije. Kada se pitanje izbjeglica u referentnom razdoblju promatra u takvom kontekstu, može se istraživati koliko su i što su kolektivi učinili za izbjeglice i raseljene osobe na područjima bivše SFRJ, čime će se ujedno odgovoriti i na pitanje jesu li izbjeglice oni koje svi izbjegavaju.

Literatura:

Hrvatski enciklopedijski rječnik, (2003.), Zagreb, Novi Liber

“Izazovi prisilnih migracija u Srbiji: položaj izbeglica, interno raseljenih lica, povratnika i tražilaca azila”, lipanj 2011., Grupa 484, u okviru projekta Jačanje dijaloga između organizacija civilnog društva Srbije i Evropske unije, Evropsko-srpska saradnja u oblasti prinudnih migracija, European Union, Grupa 484, Open Society Foundations, European Council Refugees and Exiles (ECRE)

Lapaš, Davorin (2008.), Međunarodno pravna zaštita izbjeglica, Zagreb, Hrvatski pravni centar

Leksikon migracijskog i etničkog nazivlja, (1998.), gl. ur. Emil Heršak, Zagreb, Školska knjiga

Mapiranje alternativnih socijalnih usluga/programa po županijama autorica Nataše Škrbić i Lidije Japec, United Nations Development Programme – Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) u Hrvatskoj

Neumreženi: Lica socijalne isključenosti u Hrvatskoj, (2006.), Izvješće o društvenom razvoju u Hrvatskoj, Zagreb, Program UN za razvoj (UNDP),

“Položaj izbeglica na tržištu rada i učešće u aktivnim merama zapošljavanja”, dr. Marija Babović, dr. Slobodan Cvejić, Danilo Rakić, Beograd, svibanj 2007.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, obrađuje P. Budmani, dio IV., Zagreb, 1892. – 1897.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, obradili T. Alaupović, S. Bosanac, M. Deanović, D. Grdenić, J. Hamm, S. Muskulin, S. Pavičić, N. Rončević, M. Stojković, V. Štefanić, S. Živković, dio XII., Zagreb, 1952.

“Uočljiv napredak za povratnike”, Nenad Jovanović, u Novosti, br. 603, 8. srpnja 2011.

The Oxford English Dictionary, Oxford at the Clarendon Press, svezak VIII., 1933.

Dokumenti:

- *Broj osoba prema Regionalnim uredima i tipu smještaja (Republika Hrvatska), 1. srpnja 2011.*
- *Broj osoba prema tipovima raseljenosti, godinama starosti i spolnoj strukturi (Republika Hrvatska), 1. srpnja 2011.*
- *Dobna i spolna struktura prognanika i izbjeglice (Republika Hrvatska), travanj 1996.*
- *Prognanici i izbjeglice prema Regionalnim uredima (Republika Hrvatska), travanj 1996.*
- *Struktura prognanika i izbjeglica prema školskom statusu, (Republika Hrvatska), travanj 1996. (Ministarstvo regionalnog razvoja, šumarstva i vodnoga gospodarstva)*

Internetske stranice:

- <http://www.grupa484.org.rs/Izazovi%20prisilnih%20migracija%20u%20Srbiji.pdf>
- <http://www.grupa484.org.rs/files/2007%20grupa%20484%20Polozaj%20izbeglica%20na%20trzistu%20rada.pdf>
- http://www.undp.hr/upload/file/130/65076/FILENAME/WEB_hrvatska_verzija.pdf
- http://www.undp.hr/upload/file/206/103164/FILENAME/socijalne_usluge_po_zupanijama_i_prilozi.pdf
- www.kirs.gov.rs/articles/onama.php?lang=SER
- www.kirs.gov.rs/articles/navigate.php?type1=iz&lang=SER&date=0
- <http://lgi.osi.hu/publications/books/mmcpxyu/25.PDF> (Árpád Baráth, ‘Pomoć djeci i mladeži sa ratnim traumama iz bivše Jugoslavije’)

Summary

The emergence of exile in the former Yugoslavia showed the extent of distinct, different intensity of persecution from the beginning, middle and end of the nineties of the 20th century. The complexity of the refugee phenomenon has been demonstrated in terminology. It would certainly prevent refugees fought victory in the occurrence of forced migration in the migration conditioned economic and social stability. Qualitative changes in the refugee phenomenon showed a higher activity rate in the labor market than in the general population. The creation of nation-states indirectly involved refugees in a way that served to strengthen ethnic homogenization. Twenty years later, refugees and displaced persons are people who have suddenly experienced all the misery and awe of two different systems, traditional and modern.

Key words: refugees, displaced persons, social exclusion.